

Професійна ресоціалізація безробітного населення у соціологічному вимірі

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ

Професійна ресоціалізація безробітного населення у соціологічному вимірі

Колективна монографія

За загальною редакцією

доктора соціологічних наук, професора Туленкова М.В.
та доктора соціологічних наук, професора Чепак В.В.

ISBN 978-966-801-873-0

ВИДАВНИЦТВО
"КАРАВЕЛА"

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ

ПРОФЕСІЙНА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ БЕЗРОБІТНОГО НАСЕЛЕННЯ У СОЦІОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

Колективна монографія

*За загальною редакцією
доктора соціологічних наук, професора Туленкова М.В.
та доктора соціологічних наук, професора Чепак В.В.*

Київ
Вид-во «Каравела»
2025

УДК 316.3

П 84

*Рекомендовано до друку вченою радою факультету соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 10 від 22.03.2023 року)*

Рецензенти:

Клименко О.Ю., доктор соціологічних наук, професор
Романенко Ю.В., доктор соціологічних наук, професор

Автоський колектив:

В.Алещенко, д. псих.н., проф. (розділ 6); О.Безрукова, д. соц.н., доц. (розділи 32,33); В.Буткалюк, к.соц.н.(розділи 5,8,11); О.Вілкова, к.соц. н., доц. (розділи 4,23); Н.Варга, д. соц.н., проф.(розділи 27,28); А.Зарицька,к. соц.н. (розділи 19,21); Я.Зоська, д. соц. н., проф.(розділ 18); А.Кузіор, д. хаб., проф. (розділи 29,30); А.Лобанова, д-р соц.н., проф. (розділи 24,35); О.Маршавін, асп.(розділ 31); О.Могильний д. екон.н., проф.(розділи 13,16,17); Н.Патика, д. екон.н., проф.(розділи 14,15); А.Петренко-Лисак, к. соц.н., доц.(розділ 34); В.Смакота, к. соц.н. (розділи 6,9,12); М.Туленков, д. соц.н.,проф. (розділи 1,2,3,20); В.Чепак, д. соц.н., проф. (розділи 22,25,26); Г.Черних, к. соц.н. (розділ 10)

П 84 Професійна ресоціалізація безробітного населення у соціологічному вимірі : Колективна монографія / За заг. ред. М.В.Туленкова, В.В.Чепак. Київ: Вид-во «Каравела», 2025. 426 с.

ISBN 978-966-801-873-0

У колективній монографії в межах системного підходу аналізуються ключові питання професійної ресоціалізації безробітного населення, зокрема, сутність, зміст, типологія, механізми, умови, засоби, методи й технології надання професійних освітніх послуг безробітним з метою їх подальшого працевлаштування на вільні робочі місця в умовах соціально-економічних змін і структурних трансформацій українського соціуму. Робота виконана у межах науково-дослідної тематики кафедри галузевої соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка за темою: «Галузева соціологія в умовах глобальних змін і суспільних трансформацій».

Призначена для науковців, викладачів, докторантів, аспірантів, студентів, працівників соціальної сфери, професійно-технічної освіти, державної служби зайнятості, а також усіх тих, хто цікавиться актуальними проблемами розвитку ринку праці й зайнятості населення та бере активну участь у професійній підготовці, адаптації, соціалізації та ресоціалізації незайнятих громадян.

УДК 316.3

© Туленков М.В., Чепак В.В., 2025

ISBN 978-966-801-873-0

© Видавництво «Каравела», 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ГЛАВА 1. РИНОК ПРАЦІ ТА ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ЯК ПОЛЕ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ БЕЗРОБІТНИХ	9
Розділ 1. Соціологічне тлумачення ринку праці та зайнятості	9
Розділ 2. Інституціоналізація ринку праці та зайнятості населення	20
Розділ 3. Новітні тенденції ринку праці та зайнятості населення	31
Розділ 4. Гендерні особливості ринку праці та сфери зайнятості	38
Розділ 5. Соціальні практики зайнятості в умовах пандемії	49
Розділ 6. Зайнятість як форма професійної ресоціалізації	54
Рис.1.1. Розподіл працездатного населення за методологією МОП	58
ГЛАВА 2. РИНОК ПРАЦІ ТА ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	63
Розділ 7. Сучасні зміни ринку праці та зайнятості населення	63
Розділ 8. Особливості стандартної та нестандартної зайнятості	66
Розділ 9. Молодь у фокусі нестандартної зайнятості на ринку праці	69
Розділ 10. Морально-етичні аспекти конкуренції на ринку праці	78
Розділ 11. Трудова міграція незайнятого населення на ринку праці	82
Розділ 12. Критерії вимірювання рівня зайнятості на ринку праці	86
ГЛАВА 3. СПЕЦИФІКА РИНКУ ПРАЦІ ТА ЗАЙНЯТОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	89
Розділ 13. Характер ринку праці та зайнятості в аграрній економіці	89
Розділ 14. Соціальні нерівності людського капіталу сільської молоді	100
Розділ 15. Карантинні обмеження зайнятості сільського населення	114
Розділ 16. Інноваційні стратегії мінімізації ризиків зайнятості селян	133
Розділ 17. Основні напрями розвитку сільських домогосподарств	157

ГЛАВА 4. ПРОФЕСІЙНА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ БЕЗРОБІТНИХ У ДИСКУРСІ СОЦІОЛОГІЧНОЇ АНАЛІТИКИ	170
Розділ 19. Ресоціалізація як засіб відтворення трудового життя.....	192
Розділ 20. Професійна ресоціалізація безробітних у науковому дискурсі....	205
Розділ 21. Мотиваційні стимули професійної ресоціалізації безробітних	228
Розділ 22. Соціологічні виміри ринку праці та зайнятості населення	239
ГЛАВА 5. ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ БЕЗРОБІТНОГО НАСЕЛЕННЯ ЯК ОКРЕМОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ГРУПИ	242
Розділ 23. Взаємодія ринку праці та системи професійної ресоціалізації. 242	
Розділ 24. Соціальні форми професійної ресоціалізації безробітних	257
Розділ 25. Соціальні механізми професійної ресоціалізації безробітних	270
Розділ 26. Поведінкові стратегії професійної ресоціалізації безробітних..	282
ГЛАВА 6. НЕФОРМАЛЬНІ ПРАКТИКИ ТРУДОВОЇ ЗАЙНЯТОСТІ ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ БЕЗРОБІТНИХ	293
Розділ 27. Сутність неформальних практик трудової зайнятості	293
Розділ 28. Типологія неформальних практик трудової зайнятості	305
Розділ 29. Зарубіжний досвід неформальної зайнятості населення.....	317
Розділ 30. Інституціоналізація неформальної зайнятості населення.....	324
Розділ 31. Креативна зайнятість як засіб професійної ресоціалізації.....	346
ГЛАВА 7. ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА ЯК КЛЮЧОВИЙ ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОЇ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ БЕЗРОБІТНИХ	354
Розділ 32. Освітні послуги в системі професійної ресоціалізації	354
Розділ 33. Стратегічні вектори професійної ресоціалізації безробітних	362
Розділ 34. Якісні параметри професійної ресоціалізації безробітних	381
Розділ 35. Ефективність професійної ресоціалізації безробітних	397
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	412

функціонування ринку праці, організації системи зайнятості, надання соціальної допомоги безробітним, а також діяльності фондів страхування на випадок безробіття тощо.

Таким чином, порівняльний аналіз моделей взаємодії ринку праці та ринку професійного навчання, процесів формування трудової активності та її реалізації, зайнятості та безробіття, заходів, які вживаються різними країнами на ринку праці, дозволяє зазначити, що й досі відбувається збереження національної специфіки у сфері професійної ресоціалізації безробітних, у розвитку ринку праці та ринку професійної освіти. Конкретний механізм досягнення повної продуктивної зайнятості визначається відповідно до обраної моделі соціально-економічного розвитку суспільства, яка більшою мірою залежить від соціальної структури суспільства, рівня загальної та професійної культури, історичних умов, традицій, національного менталітету тощо.

Розділ 24. Соціальні форми професійної ресоціалізації безробітних

З переходом України від планової економіки до економіки ринкового господарювання істотно зростає інтерес до проблем трудової зайнятості населення. Цей інтерес зумовлений насамперед ефективністю функціонування сфери зайнятості, яка суттєво впливає не тільки на весь хід господарського відтворення, алей на спрямованість усіх соціально-економічних процесів у будь-якому суспільстві. Водночас досить складні питання трудової зайнятості економічно активного населення, як показує аналіз, залежать насамперед від якості професійної соціалізації та професійної ресоціалізації останнього.

Звідси фактично й впливає не риторичне питання — в чому ж полягає специфіка професійної ресоціалізації взагалі? Адже вимушена зміна професії, як показують результати дослідження, досить складне соціальне явище, як на макро, так і на мікрорівні соціально-економічної діяльності. Професійна переорієнтація, як самостійна діяльність особистості з пошуку та підбору нової роботи, повинна будуватися не на випадкових порадах зі сторони, або на емоційних оцінках ситуації, пов'язаної з втратою роботи. Вона має будуватися

на розумінні загальних закономірностей цього процесу, прогнозуванні його особливостей, а також на знанні основних об'єктивних і суб'єктивних чинників, які впливають на кінцевий результат переходу до іншої професійної діяльності. Тобто мова йде про те, що в кожному конкретному випадку розв'язання приватних питань, слід спиратись на знання загальних і принципових особливостей.

У цьому контексті доцільно зупинитися на основних, найбільш типових характеристиках самого процесу професійної ресоціалізації. Але й дотепер особливості вибору індивідами «своїх» професій аналізувалися у вітчизняній соціологічній думці, або при вивченні ранньої трудової юності, або в межах дослідження проблем профорієнтації молоді, яка розпочинає своє трудове життя. За межами цих періодів професійне самовизначення, становлення, професійна кар'єра людини бачилася останній логічною та цілком послідовною, де кожний черговий етап професійної соціалізації закономірно впливає з попереднього. Більше того, вітчизняна соціологічна наука та практика десятиліттями перебували в полоні ідеалізованих уявлень про професійний шлях особистості, як про лінійний і рівномірний соціальний процес, починаючи з юнацтва до пенсійного віку в межах однієї спочатку обраної трудової діяльності з обов'язково гарантованим робочим місцем. В умовах планової економіки, централізованого поділу трудових ресурсів за галузями народного господарства та регіонами країни, на дослідження механізмів вимушеної зміни дорослою людиною своєї професії не було соціального замовлення.

Однак нині, більшість різноманітних соціальних досліджень, орієнтовані в основному на вивчення специфіки підбору людині першої професії, тобто її первинної професійної соціалізації, що не дає відповіді на розв'язання низки важливих для людини питань професійної ресоціалізації. Зокрема, тих питань, що пов'язані насамперед з полегшенням перекваліфікації людей різного віку, або різного ступеня професійної майстерності на нові, більш сучасні професії, або професійні кваліфікації та компетенції з метою швидкого та успішного їх включення в трудову діяльність. Це також зумовлене й тим, щоб тривалість безробіття та витрати на професійну ресоціалізацію безробітних були для

суспільства мінімальними, а соціально-психологічна підтримка кожної людини в ситуації тимчасового безробіття була максимальною.

Отже, спроби механічного перенесення форм, прийомів, методів і способів на ґрунт професійної ресоціалізації, що використовуються в системі профорієнтації та професійної підготовки учнівської молоді, або ставка лише на економічні фактори при підборі людини робочого місця (заробітна плата, місце розташування роботою), без чіткого урахування особливостей та динаміки соціального стану людини, в даний час себе не виправдовують. Перехід від одного виду професійної діяльності до іншого, як показує аналіз, має цілий ряд своїх особливостей, які, на наш погляд, можна синтезувати в межах специфіки поведінкових стратегій безробітних на ринку праці, чи на ринку робочих місць. Це дає підстави для визначення таких поведінкових стратегій безробітних на ринку праці, а саме:

1. *Статусно-рольова стратегія поведінки безробітного*, яка насамперед зумовлена не стільки нормативно-ціннісною сферою, хоча соціокультурні аспекти суспільних відносин є найбільш консервативною складовою соціальної структури будь-якого суспільства. Причому дана поведінка знаходиться в сильній залежності від попередньо сформованих соціально-професійних установок і відповідних їм професійних уявлень. Звідси стає більш зрозумілим поведінка чималого числа безробітних, які віддаючи перевагу збереженню сталих статусних позицій своєї професії, нерідко відмовляючись від професійного перенавчання щодо іншої професії, яка не відповідає їх уявленням, хоча і є більш оплачуваною.

2. *Соціально-орієнтована стратегія поведінки безробітного* полягає в тому, що колишня соціальна роль безробітного включала в себе його очікування не з приводу дій до нього служби зайнятості, а з позицій виконання ним своїх обов'язків - експекції інших фахівців своєї професії, а також служби зайнятості, зокрема, з приводу його поведінки як безробітного, тобто його нинішнього статусу. Видається цілком очевидним, що очікування безробітного, які зумовлені його нинішнім соціальним статусом, пов'язані з отриманням ним не лише соціальної допомоги, але й психологічної підтримки. Разом з тим, очікування

безробітного щодо свого нинішнього безпосереднього соціального оточення, служби зайнятості та суспільства в цілому, пов'язаного з цілеспрямованістю і активністю до постійного пошуку роботи, а також можливістю соціальної мобільності безробітного .

3. *Стратегія поведінки безробітного населення на ринку праці, яка залежна від попередньої професійної діяльності людини.* Розвинуті професійні вміння та професійна кваліфікація людини виступають для неї головними індивідуальними та суспільними цінностями. А тому раніше сформований професійний потенціал людини при переході на нову роботу, стає невідновлюваним не тільки для даної людини та держави, але й для суспільства в цілому. Не дивно, що в моделях взаємодії ринків праці та ринків освітніх послуг економічно розвинутих країн проблема використання професійних знань і досвіду безробітних, накопичених в період їх попередньої професійної діяльності була не тільки детально проаналізована, але й врахована при створенні нових програм професійного навчання та перенавчання безробітних, які вважаються найбільш ефективним вкладенням капіталу,

4. *Стратегія поведінки безробітних на ринку праці, зумовлена зниженням розвитку індивідуальних якостей та адаптаційних здатностей людини до опанування нових професійних знань, а також зменшення в неї можливостей до засвоєння соціального досвіду, нових професійних умінь і навичок.*

При цьому аналіз показує, що *особливості професійної ресоціалізації людини* пов'язані передусім зі статусно-рольовим станом особистості, реакцією соціального середовища та зміною напрямів або видів професійної діяльності, зниженням адаптаційних можливостей щодо реалізації людини в новій професійній діяльності. Виходячи з цього, визначення найбільш продуктивних соціальних форм професійної ресоціалізації будь-якої особистості, в тому числі й особистості безробітного, видається цілком конструктивним засобом у межах загальних соціальних чинників процесу професійної соціалізації людини. Серед ключових соціальних чинників професійної ресоціалізації безробітного населення слід визначити такі, а саме:

1. *Макрочинники професійної ресоціалізації* – це ті глобальні чинники, що впливають на ресоціалізацію населення планети або великих соціальних груп людей, які живуть у певних країнах. До них можна віднести такі глобальні чинники, як космос, інтернет, країна, суспільство, держава тощо. Адже, сучасне суспільство, як цілісний соціальний організм зі своєю статеві-віковою та іншими соціальними структурами, власною соціально-економічною, політичною, ідеологічною та духовно- культурною сферою, володіє певними способами соціального регулювання життєдіяльності людей, зокрема, у сфері трудової діяльності та професійної освіти. Кількісні характеристики статево-вікової структури суспільства впливають на професійну соціалізацію людей, в першу чергу, визначаючи засвоєння ними відповідних уявлень про соціальне становище, а також пропонуючи певний набір можливих сфер соціальної діяльності, а також тих посад, які може отримати людина в залежності від віку та статі.

Сучасна соціально-професійна структура суспільства, як досить слушно підкреслюють українські соціологи-дослідники, характеризується великою чисельністю нестабільних за професійною спрямованістю різних соціальних груп. Ця структура завжди потребує не тільки відповідну кількість фахівців певних професій, але й відповідний якісний рівень їхньої підготовки. Окремої уваги серед ключових макрофакторів професійної ресоціалізації заслуговує мережа Інтернет, яка набуває все більшого поширення та популярності в соціумі. Це можна пояснити її особливостями: свободою доступу до будь-якої інформації, зокрема до професійно-орієнтованої літератури, можливістю здійснення самостійного вибору та пошуку (наприклад роботи), різноманітністю представленої інформації, а також новизною цього важливого виду соціальної комунікації [А.Іванченко, А.Сбруєва, О.Дікова-Фаворська, 2006: с.34-36].

2. *Мезочинники професійної ресоціалізації* – це певні умови професійної ресоціалізації великих груп людей, що виділяються за національною ознакою (етнос), за місцем і типом поселення, в якому вони живуть (регіон, село, місто, селище), за належністю до аудиторії тих чи інших мереж масової комунікації (радіо, телебачення, кіно). Соціально-географічні особливості регіону

включають густоту населення, традиційну зайнятість населення. Від цих особливостей багато в чому залежить стиль життя людей в регіонах, проінформованість населення про певні види професійної діяльності тощо. Ступінь урбанізованості того чи іншого регіону впливає на умови його соціально-економічного та культурного розвитку та здатності населення до самореалізації в межах професійної діяльності. Соціально-економічні особливості регіону характеризуються своєрідністю виробництва на його території, а також професійним складом населення та рівнем його життя. Що стосується засобів масової інформації та їх впливу на професійну ресоціалізацію особистості, то вони головним чином виконують функцію поширення інформаційних потоків. Будучи одним з соціальних інститутів суспільства, засоби масової інформації виконують певне замовлення суспільства, здійснюючи, таким чином, відповідний вплив на людей в інтересах тих чи інших соціально-професійних груп.

3. *Мікрочинники професійної ресоціалізації* – це такі чинники, що безпосередньо впливають, як на окремих конкретних індивідів, так і малих соціальних груп, до яких вони входять : сім'я, групи однолітків, мікросоціум, соціальні організації, в яких здійснюються заходи соціального виховання - навчальні, професійні, громадські та інші організації. Таким чином, соціальні чинники професійної ресоціалізації безробітних, як свідчить аналіз, пов'язані з життям людей, їх відношенням одне до одного та до суспільства в цілому. Подібно процесу професійної соціалізації, професійна ресоціалізація, на наш погляд, здійснюється на трьох основних рівнях: на рівні особистості, соціальної групи та суспільства [А.Іванченко, А.Сбруєва, О.Дікова-Фаворська, 2006: с. 36-28].

Виходячи з цього, видається цілком логічним і можливим виділити такі ключові соціальні чинники, що впливають на процес професійної ресоціалізації безробітних: *По-перше, це соціальні реформи*, оскільки змістовну основу професійної ресоціалізації та адаптації безробітних на ринку праці, як засвідчує проведений аналіз, визначає ступінь цільової визначеності, радикальності та швидкості здійснення соціальних реформ, що відбуваються у суспільстві. Ці

зміни викликають процес соціальної еволюції та зміну адаптаційних можливостей багатьох категорій населення, в тому числі й безробітних громадян. З одного боку, відбувається формування нового суспільного ладу, заснованого на системі ринкових відносин, а з іншого - виникає криза перехідного періоду, результатом якої є соціально-економічна нестабільність та невизначеність життєвих стратегій і перспективних цілей індивідів та соціальних груп.

По-друге, це активна державна політика зайнятості. Адже, професійна підготовка та перепідготовка безробітних, як визначальні складники процесу їх професійної ресоціалізації, виступають ключовими напрямками активної політики зайнятості та ефективною формою регулювання ринку праці, ринку робочих місць і ринку професій. Реалізація принципу управління людськими ресурсами, потреба в координації ринку праці та ринку освітніх послуг, необхідність розширення каналів трудової активності індивідів вимагають удосконалення системи професійної освіти в напрямку відповідності останньої вимогам додаткової освіти, а також викликам глобальної соціально-економічної системи та глобального ринку праці. Щодо політичних чинників професійної ресоціалізації безробітного населення, то серед них варто виокремити такі як: досягнення системного працевлаштування безробітних, зменшення загрози щодо втрати роботи серед працюючих громадян, досягнення політично виправданого руху трудових ресурсів і припливу робочої сили в райони її крайньої нестачі, а також створення передумов для вертикальної та горизонтальної професійної мобільності індивідів і соціальних груп . Політичною метою створення ефективної функціональної системи професійної підготовки незайнятого населення виступає підтримка рівноваги між попитом і пропозицією трудових ресурсів на ринку праці, а також боротьба з безробіттям і браком робочої сили шляхом професійної підготовки, перепідготовки та підвищення професійної кваліфікації дорослого населення.

По-третє, це стан суспільного виробництва та способи переходу до ринкового типу економічної системи. В умовах ринкової економіки, коли з'явилося явне та приховане безробіття, необхідний інший, збалансований підхід до управління трудовими ресурсами, оскільки в цих умовах зайнятість перестає

бути чисто економічною категорією, набуваючи більш широкого соціального контексту. Подібне уточнення є вкрай важливим для інтерпретації зайнятості як вищої загальнолюдської цінності, за допомогою якої реалізується право людини на працю, що є ключовою умовою матеріального й духовного розвитку особистості, збереження її фізичного, психічного, соціального і громадянського здоров'я, а також ключовим засобом реалізації фізичних та інтелектуальних здібностей людини, існування здорового суспільства без “зайвих” людей, що тяжіють до антигромадської поведінки.

Адже ринкова економіка, як показує аналіз, висуває принципово нові вимоги до змісту професійної підготовки й перепідготовки фахівців з боку керівників різних підприємств. Натомість структурні зміни суспільного виробництва ведуть не тільки до порушення якісної і кількісної рівноваги в системі підготовки кадрів, що склалася у відносно стабільній плановій економіці, але й до невідповідності обсягів і профілів підготовки фахівців у професійних освітніх установах, орієнтованих в основному на галузевий принцип підготовки кадрів і як наслідок, до диспропорції між попитом і пропозицією на ринку праці. Водночас на ринку робочої сили виникає й таке якісно нове соціально-економічне явище як конкуренція, що істотно підвищує попит на працівників високої кваліфікації, здатних, з одного боку швидко адаптуватись до вимог ринкової економіки, а з іншого боку – володіти такими якостями як мобільність, гнучкість, готовність до безперервного перенавчання та підвищення кваліфікації.

По-четверте, це певний дисбаланс освітнього ринку, ринку професій та ринку робочої сили. Безробіття як результат формування ринкових відносин стало реальним фактором, що визначає нову форму взаємодії національної системи освіти і професійно-трудової сфери. Сучасний стан ринку праці та постійна загроза безробіття зумовлює необхідність впровадження новітніх форм професійної ресоціалізації безробітних, відновлення якості їхніх професійних знань, умінь і навичок, виходячи з нових соціально-економічних, а також створення відповідних можливостей для реалізації їх трудового потенціалу.

Варто зазначити, що державна стратегія формування, використання та відтворення кадрового потенціалу пов'язана з впровадженням комплексної багаторівневої системи професійної підготовки кадрів, яка б вбирала в себе такі елементи її якості, як професійну та соціально-психологічну готовність працівників, систему сприяння ефективній зайнятості населення. Як приклад, в Україні протягом останніх десятиліть ринок праці характеризується незбалансованістю між попитом на певні професії та їхньої пропозицією. За значної потреби у кваліфікованих працівниках металообробної промисловості, фахова підготовка конкурентноспроможних професіоналів здійснюється для сфери послуг, що створює навантаження 30-35 осіб на одне місце [Ринок праці та зайнятість населення: проблеми теорії та виклики практики: моногр. / Ред.-координатор М. В. Туленков, 2010: с. 277-278].

Натомість соціальна ситуація, що склалася у сфері професійної освіти характеризується варіативністю форм і напрямів професійної підготовки на тлі яскраво вираженого дисбалансу ринку освітніх послуг та ринку праці. Стає очевидним, що повільна реакція системи професійної освіти на зміну соціально-економічних умов незмінно веде до подальшого зниження професійного потенціалу та конкурентоспроможності вітчизняних фахівців на світовому ринку праці. Якщо ж говорити про зниження професійного потенціалу країни та престижу професійної освіти, то це пов'язано, в першу чергу, з соціально-економічним станом країни, недостатнім фінансуванням професійної освіти та слабкою взаємодією між системою професійної підготовки та системою суспільного виробництва. Однією з головних причин зростання неефективності сфери зайнятості населення, на думку українських соціологів, є невідповідність останньої фаху загалом і освітньому рівню зокрема, яка зумовлена, з одного боку, триразовим зростанням приватного сектору економіки, а з іншого боку, подвійним скороченням державного сектору національної економіки. Це відбулося переважно за рахунок тих громадян, які виявили такі особистісні риси, як підприємливість і адаптивність до нових економічних можливостей, що забезпечили їм пошук прибутку або просто заробітку для виживання, а фахова

спеціалізація при цьому не стала їм фактично на заваді[А.Іванченко, А.Сбруєва, О.Дікова-Фаворська, 2006: с.323-324].

Таким чином, сучасна ситуація в сфері зайнятості висуває підвищені вимоги до якості професійного навчання, ефективності наявних освітніх технологій, впровадження нових форм профорієнтаційної та психологічної підтримки процесу професійної ресоціалізації, а також до адекватних способів професійної та соціальної реабілітації безробітних і незайнятого населення. Професійна підготовка кадрів повинна бути не тільки чітко орієнтованою на потреби сучасного ринку праці, але й спроможною забезпечити незайняте населення такими знаннями, навичками і вміннями за допомогою котрих воно зможе суттєво підвищити свою конкурентоспроможність на ринку праці в умовах глобальних змін і суспільних трансформацій.

По-н'яте, це потреби окремих міст та регіонів країни. Ефективність функціонування системи професійної ресоціалізації визначається попитом суспільства на фахівців певного профілю і відповідного рівня кваліфікації, тобто соціальним замовленням. Обсяг соціального замовлення на фахівців певного типу професійної підготовки визначається насамперед потребами міст та регіонів. Сучасний стан розвитку економіки, як показує аналіз, відзначається широкою регіоналізацією всіх сторін соціально-економічного життя, в тому числі й ринку професійної освіти. Крім регіонального аспекту професійної освіти, слід виділити територіальний аспект, який передбачає орієнтацію профосвітніх програм на конкретне місто, селище, село з точки зору створення місцевих умов для реалізації рівності можливостей і рівного доступу індивідів до професійної підготовки. Досягнення рівності можливостей в галузі професійної орієнтації і професійної підготовки для сільського і міського населення в рамках реалізації програми розвитку професійної освіти має враховувати структуру і тенденції міграції сільського і міського населення.

Натомість сучасний стан ринку праці та тенденції зростання числа безробітних свідчать про об'єктивну потребу прийняття та реалізації радикальних організаційних і соціально-економічних заходів, спрямованих на вирішення проблем зайнятості та професійної ресоціалізації безробітних. Це

говорить про те, що система професійної ресоціалізації безробітних, має враховувати насамперед потреби ринку праці. При цьому головною метою ефективного здійснення процесу професійної ресоціалізації безробітних є оперативність реагування на сучасні та перспективні напрямки розвитку регіону, потреби та зміни вимог роботодавців щодо заміщення робочих місць, а також підвищення конкурентноспроможності та адаптаційних можливостей безробітних.

Звідси випливає, що особливості професійної ресоціалізації безробітних полягають в тому, що по-перше, вона здійснюється у досить короткі терміни за індивідуальною або груповими формами, а по-друге, професійна ресоціалізація здійснюється переважно серед дорослого населення.

Водночас результати проведеного дослідження показують, що процес професійної ресоціалізації безробітних здійснюється, як правило, у двох головних формах, що є нерозривно пов'язаними між собою. *Першою формою* виступає процес *професійної інтеріоризації*, завдяки котрому найбільш важливі професійні цінності, норми та установки, що надходять ззовні, стають внутрішнім регулятором соціально- трудової поведінки безробітних. У контексті професійної ресоціалізації процес інтеріоризації полягає у засвоєнні нових професійних цінностей, норм трудової етики і моделей соціально-економічної поведінки, що є адекватними та необхідними для ефективного функціонування особистості у новій соціально-професійній сфері. *А другою формою* професійної ресоціалізації безробітних виступає *процес професійної реадaptaції*, під яким розуміється усвідомлене та активне пристосування людини до умов нового соціального середовища та його результат.

При цьому український соціолог А. Лобанова розглядає процес реадaptaції з системних поозицій, тобто як складний механізм узгоджених біологічних, психологічних та соціальних дій соціальних суб'єктів та різноманітних засобів їх реалізації, спрямованих на адекватне пристосування до суспільного життя (соціаль-них відносин, дій, взаємодій, інституцій, структур) та його змін. Причому реадaptaція у процесі професійної ресоціалізації безробітних пов'язана з досягненням оптимальної взаємодії між особистістю та

новим соціально-професійним середовищем за рахунок певної конструктивної поведінки, яку власне це середовище й визначає. Отже, процеси реадaptaції та інтеріоризації розглядаються в межах соціологічного підходу, як дві головні форми соціалізаційних та ресоціалізаційних процесів індивідів і соціальних груп [Лобанова, 2004: с. 16-17].

Варто також відмітити, що *професійна реадaptaція* означає входження індивіда в нове соціально-професійне середовище та пристосування до нього за допомогою низки соціальних засобів. Для цієї фази характерні: сприйняття норм і цінностей нового соціального середовища (групи, колективу, організації, територіальної спільності, в які входить індивід); сприйняття форм соціальної взаємодії (формальних і неформальних зв'язків, стилю керівника), а також форм предметної діяльності (наприклад, способів професійного виконання робіт); активність індивіда в новому соціальному середовищі, що є передумовою пристосування до вимог і правил соціальної групи.

У соціальних науках прийнято розрізняти два основних види професійної реадaptaції: 1) *первинну реадaptaцію*, що передбачає пристосування молодих фахівців, які не мають досвіду професійної діяльності (наприклад, випускників вищих закладів освіти); 2) *вторинну реадaptaцію*, що передбачає пристосування фахівців, які мають вже певний досвід професійної діяльності (наприклад, у ситуації зміни роботи, чи професійної кваліфікації). Показниками успішної професійної реадaptaції при цьому виступають досягнення індивідом високого соціального статусу в певному середовищі, а також його задоволеність новим середовищем в цілому, а також окремими елементами останнього, зокрема, характером соціальних стосунків, можливістю реалізації свого професійного потенціалу, гнучким робочим часом і творчим характером діяльності, морально-психологічною атмосферою в колективі, тощо.

Аналіз при цьому показав, що в перебігу професійної ресоціалізації безробітних особлива роль відводиться також тпроблемі їхнього соціально-психологічного самопочуття. Цілком очевидним виглядає той факт, що *безробіття як соціальний стан людини* спричинює цілу низку наслідків, як соціальних так і економічних. До них варто віднести негативні наслідки як для

самого безробітного, так і для його сім'ї та найближчого оточення. На основі аналізу літературних джерел було виявлено, що у безробітних змінюється структура їхньої професійно-трудової мотивації, посилюється рівень емоційної напруги та дистресових станів. На думку науковця Л.Пельцмана, у осіб які перебувають у статусі безробітного виділяється кілька етапів, при чому на першому етапі людина перебуває в стані невизначеності, тобто у неї ще не відбувається усвідомлення того, що вона втратила роботу. На другому етапі можливо кілька варіантів виходу із ситуації, що склалася: конструктивна та деструктивна поведінка безробітного [Пельцман, 1992: с.126-127].

Особливої уваги тут набуває й питання тривалості безробіття та його впливу на соціально-психологічне становище безробітного. І хоча велика кількість наукових розробок присвячена саме цьому питанню, в той же час всі вони зводяться до того, що тривалість безробіття та соціальне самопочуття особистості перебувають в безпосередній залежності. Розглядаючи форми професійної ресоціалізації безробітних, необхідно зазначити, що окрім розглянутих нами форм інтеріоризації та реадаптації прийнято виділяти і такі з них, як індивідуальна та групова форми. При цьому найбільш універсальною формою професійної ресоціалізації є індивідуальна профконсультація. Але за умов великої кількості клієнтів, бажаючих отримати професійну консультацію, нерідко використовують форму групового професійного консультування, що дає можливість розширити і поглибити поінформованість безробітних щодо вибору чи зміни своєї професії, професійного навчання, перенавчання чи працевлаштування, або про можливості отримання передбачених державою соціальних послуг щодо професійного самовизначення, самопізнання, саморегуляції та самозайнятості, надаваних державною службою зайнятості.

У процесі групової професійної консультації безробітних вирішуються й такі важливі завдання як усвідомлення безробітними важливості правильного вибору чи зміни професії, шляхів професійного навчання та працевлаштування; знайомство основними видами професійної діяльності, правилами вибору професії, конкретними професіями і спеціальностями, актуальними на ринку праці; отримання інформації про послуги, які надаються службою зайнятості;

знайомство зі стратегією вибору чи зміни професії, працевлаштування “хочу–можу–маю–потрібно”; визначення основних помилок при виборі чи зміні професії, працевлаштування; опанування навичок вибору, планування і реалізації професійної кар’єри, ділового спілкування і саморегуляції в процесі професійного навчання, трудової діяльності, вирішення проблем подолання критичних ситуацій, пов’язаних з безробіттям; орієнтація безробітних на активну самостійну діяльність у вирішенні проблем вибору чи зміни професії, профілю навчання, працевлаштування тощо.

Розділ 25. Соціальні механізми професійної ресоціалізації безробітних

Проведений аналіз показує, що в багатьох соціологічних дослідженнях досить широко використовується поняття *соціального механізму*, хоча його соціологічне тлумачення й досі не отримало усталеного визначення. Це поняття було введене до наукового обігу засновником соціології, французьким філософом О.Контom для пояснення цілісності та життєздатності суспільства як певного «соціального тіла». Він також вважав, що «кожне суспільство має свій *соціальний механізм*, який забезпечує виживання та розвиток суспільної системи [Конт, 2003: с 73- 82]. Його використовували в своїх роботах й інші класики соціологічної науки, зокрема: Г.Спенсер, Е.Дюркгейм, М. Вебер, Т.Веблен, М.Маркс,Т.Парсонс йінші, котрі не безпідставно вважали, що функціонування соціальних механізмів регулюється, з одного боку, певними соціальними інститутами, а з іншого боку, детермінуються соціальними статусами і соціально-культурними особливостями різних соціальних акторів (наприклад, таких як органи соціального управління, соціальні організації, групи, індивіди), а також їхніми потребами, інтересами, ідеями, цілями і можливостями.

З цього приводу відомий радянський академік Г.Осипов під *механізмом* розумів «певну систему, що визначає порядок будь-якого виду індивідуальної діяльності, а під *соціальним механізмом* – впорядковану взаємодію соціальних структур, норм, інститутів і зразків поведінки, за допомогою котрих забезпечується функціонування будь-якої соціальної системи». Дещо інше